

Setinský, Jiří

K otázce podstaty a funkce úvěru za socialismu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná.
1960, vol. 9, iss. G4, pp. 110-113

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111778>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Zbývá ještě osvětlit, co tvoří obsah rolnické otázky, jestliže agrární otázka řeší vztah dělnické třídy k zemědělství, k různým třídám, vrstvám a skupinám vesnického obyvatelstva. Uvážíme-li, že hlavními složkami venkovského obyvatelstva jsou zemědělstí dělníci, pracující rolníci a vesnická buržoazie, vidíme, že se do popředí nutně dostává problém poměru k rolnictvu. Zemědělstí dělníci jsou součástí proletariátu, vesnická buržoazie je součástí buržoazie; zbývá nám však „rolnictvo“, které je nutno získat jako spojence proletariátu a které má současně řadu zvláštností. Svým významem v řešení socialistické revoluce a zvláštnostmi svého postavení si přímo vynucuje mimořádnou pozornost, která dostává výraz v tom, že se vztah dělnické třídy k rolnictvu v různých etapách vývoje revolučního hnutí stává předmětem tzv. rolnické otázky. Definice uvedená v sovětské encyklopedii, která říká, že „rolnická otázka je součástí marxisticko-leninského učení o socialistické revoluci a diktatuře proletariátu, otázka spojence dělnické třídy v boji za svržení moci statkářů a kapitalistů, za ustavení moci pracujících, za vybudování komunistické společnosti“, vyjadřuje přesně její obsah. (Bolšaja sovětskaja encyklopedija, vyd. 1949, sv. I, str. 337.)

Zbývá jen podotknout, že s vývojem socialistické revoluce, která odstraňuje jak zemědělský proletariát, tak vesnickou buržoazii, se agrární otázka zužuje na otázku rolnickou, takže v současnosti mluvíme jen o otázce rolnické.

JIRÍ SETINSKÝ

K otázce podstaty a funkce úvěru za socialismu

Diskuse vedené v poslední době o zbožní výrobě za socialismu a o zvýšení významu hodnotových kategorií při řízení a plánování národního hospodářství obrátily v poněkud větší míře pozornost též na otázky významu úvěru za socialismu. V československém i sovětském odborném tisku se objevila řada statí zabývajících se hlouběji nejen praktickou nebo technickou stránkou socialistického úvěru, nýbrž i teoretickým zkoumáním jeho předpokladů a podstaty. Domnívám se, že oživení diskusí také na tomto poli je možno jen uvítat, neboť právě teoretické zkoumání úvěru bylo až dosud značně zanedbáváno ve srovnání s jinými problémy politické ekonomie socialismu. Ve své diskusní stati bych chtěl navázat na některé názory vyslovené zejména v sovětských ekonomických časopisech a rozvést tyto názory ještě dále. Půjde mi při tom především o některá zpřesnění, jež se týkají problematiky zdrojů a úkolů socialistického úvěru.

Východiskem pojednání bude vysvětlení příčin úvěru za socialismu. Běžné zdůvodnění vychází z faktu zbožně peněžního hospodářství za socialismu a dále z rozporu mezi dobou výroby a dobou oběhu. S tím na jedné straně souvisí dočasná uvolňování peněžních prostředků a na druhé straně jejich dočasná potřeba. Tento rozpor řeší právě úvěr.

Takto — stručně řečeno — chápe nutnost úvěru za socialismu celá řada autorů. Můžeme uvést např. třetí vydání učebnice *Politické ekonomie* nebo sovětskou vysokoškolskou učebnici z r. 1957 *Děněžnoje obraščenie i kredit SSSR* (redigoval prof. Z. V. Atlas), dále drobnou práci prof. Ikonnikova *Kredit v socialistickém občestve* z r. 1959, z naší literatury článek Petřivalského ve *Financích a úvěru* č. 7 z r. 1959 *K otázce nutnosti bankovního úvěru v socialistické společnosti* a konečně i publikaci *Úloha financí v současné ekonomice ČSR*, která vyšla v r. 1959.

Domnívám se však, že uvedené vysvětlení plně nevystihuje podstatu věci; vychází konečnou z praktického řešení, aniž by obsahovalo vnitřní příčiny tohoto řešení. Zejména pak pokládám za nesprávné vyvozovat úvěr z funkce peněz jako platidla (srovnej např. učebnici *Politické ekonomie* nebo zmíněnou práci prof. Ikonnikova a také publikaci *Úloha financí*). Zde se po mém soudu stavějí věci na hlavu. Vždyť funkce peněz jako platidla vzniká teprve s úvěrovými vztahy, je jimi podmíněna a ne naopak. Nutnost úvěru za socialismu můžeme uspokojivě vysvětlit jen na tom základě, z něhož vycházíme i v politické ekonomii kapitalismu, tj. na základě základního ekonomického zákona příslušného hospodářského řádu, v našem případě na základě základního ekonomického zákona socialismu.

Úvěr za kapitalismu definujeme jako formu pohybu zápůjčního kapitálu. Řeší se tak rozpor mezi dočasnou nemožností použít uvolněných peněžních prostředků (jež jsou za kapitalismu zároveň peněžním kapitálem, a proto musí přinést svému majiteli zisk) v rámci daného podniku a mezi nutností jejich kapitálové, tj. zhodnocovací funkce. Tedy jen ze základního ekono-

mického zákona kapitalismu můžeme plně vysvětlit přeměnu volného peněžního kapitálu v zá-půjční kapitál a jeho pohyb, úvěr.

Domnívám se, že stejnou metodu musíme uplatňovat i při výkladu úvěru za socialismu. Všimněme si však, jak definuje úvěr např. práce *Děněžnoje obraščeniye i kredit SSSR* (sestavil kolektiv autorů pod vedením prof. Atlase): „V podmínkách socialismu je úvěr formou plánovitěho pohybu peněžních prostředků na základě návratnosti, formou, jíž se tyto prostředky používají a usměrňují podle potřeb rozšířené socialistické reprodukce a jíž se provádí i celostátní kontrola rublem za účelem splnění hospodářských plánů a dodržení režimu hospodárnosti“ (str. 233). Dále se pak poukazuje — podobně jako v jiných zmíněných pracích — na rozpor mezi dobou výroby a oběhu, na nerovnoměrnost v koloběhu fondů socialistických podniků, na střídání forem fondů socialistických podniků v jejich koloběhu a na funkci úvěru, kterým se tyto rozpory, případně nepravidelnosti vyrovnávají a překonávají.

Domnívám se, že uvedená definice trpí jedním nedostatkem; že totiž v sobě nezahrnuje příčinu, vnitřní nutnost pohybu volných peněžních prostředků. Tím se právě podstatně liší od uvedeně definice úvěru za kapitalismu. Řekneme-li totiž, že i za socialismu se dočasně uvolňují na jedné straně peněžní prostředky, kdežto na druhé straně vzniká jejich dočasná potřeba, a že tento rozpor se řeší úvěrem jako pohybem volných peněžních prostředků, neřekli jsme tím ještě, proč tento rozpor musí být řešen. Jak jsem se zmínil, plyne to za kapitalismu ze základního ekonomického zákona této formace, z nutnosti zhodnotit peněžní kapitál. Úvěr tedy plyne přímo z cíle, jemuž je podřízen kapitalistický reprodukční proces. A na základě cíle, jemuž je podřízen reprodukční proces za socialismu, musíme také vyložit nutnost socialistického úvěru. Jinak řečeno, úvěr musíme vysvětlit přímo ze základního ekonomického zákona socialismu. V souvislosti s tím se však již dostáváme i k další otázce, tj. k tomu, co vlastně je skutečným předmětem úvěru v socialistické společnosti.

Myslím, že by bylo celkem povrchní pokládat za podstatu socialistického úvěru především pohyb dočasně volných peněžních prostředků. Uvědomme si jen, co vlastně tyto volné peněžní prostředky ve skutečnosti znamenají. Pohyb společenského produktu se uskutečňuje také v hodnotové, peněžní formě. K oběhu společenského produktu dané hodnoty je při určité rychlosti oběhu peněz zapotřebí i určitých množství peněz. Uvolnění peněžních prostředků tu pak bude představovat i uvolnění určitých materiálových prostředků. Např. jednou ze složek zápůjčního fondu je amortizační fond. Jeho hodnotě však odpovídá i určitá část společenského produktu, určená k nahrazení spotřebovaného zařízení. Nebo, jinými složkami zápůjčního fondu jsou různé části národního důchodu v peněžní formě, jako např. prostředky rozpočtu a zisk podniků. I těmto složkám nutně odpovídá příslušná část národního důchodu v naturální formě. Vidíme tedy, že pohyb volných peněžních prostředků zprostředkovaný úvěrem, znamená ve skutečnosti pohyb uvolněných materiálových zdrojů z reprodukce, jež by při neexistenci úvěru nemohly být vůbec využity. Úvěr však umožňuje jejich mobilizaci a správné využití v reprodukčním procesu.

Tím se nám však odhaluje i souvislost mezi úvěrem a základním ekonomickým zákonem socialismu. Jeho nesporným rysem je neustálý růst výroby na základě všestranného a maximálního využití všech výrobních zdrojů socialistické společnosti. Z toho vyplývá i nutnost úvěrového využití dočasně volných peněžních prostředků, neboť jinak by došlo k dočasnému nevyužití určitých materiálových zdrojů. A to by jistě bylo v rozporu s působením základního ekonomického zákona socialismu.

Na souvislost úvěru se základním ekonomickým zákonem socialismu někteří autoři poukázali. Např. starší sovětská učebnice *Děněžnoje obraščeniye i kredit SSSR* z r. 1952 (kolektiv autorů pod vedením prof. Ikonnikova) definuje socialistický úvěr jako formu plánovitě akumulace dočasně volných peněžních prostředků v souladu s požadavky základního ekonomického zákona socialismu. Podobně také v článku *O úloze úvěru v našem národním hospodářství* (Nová mysl, č. 2, z r. 1957) píše Zdeněk Kodet: „Úvěr slouží na základě společenského vlastnictví výrobních prostředků cílům socialistické výroby — maximálnímu uspokojování potřeb pracujících“ (str. 117). Soudím však, že tu přece jen není plně a dostatečně vyvozena bezprostřední nutnost úvěru přímo ze základního ekonomického zákona. Domnívám se, že je přece jen jistý rozdíl mezi formulacemi: 1. úvěru se využívá v souladu se základním ekonomickým zákonem, 2. úvěr přímo nutně plyne ze základního ekonomického zákona.

Různí ekonomové poukázali také na tu skutečnost, že vlastním předmětem socialistického úvěru jsou z reprodukčního procesu dočasně uvolněné materiálové zdroje. Zdůrazňuje to např. uvedená učebnice kolektivu autorů sepsaná pod vedením prof. Ikonnikova, dále Kronrod ve své známé knize *Penize v socialistické společnosti*, v naší literatuře Kodet ve zmíněném článku a také příručka *Finance a úvěr* z r. 1959.

Proti této koncepci socialistického úvěru však vystoupil Štejnšlejer v časopise *Děngi i kredit*

(č. 8, r. 1959) v článku *Někotorýje voprosy teorii kredita pri socializme*. Štejnslejger se zde snaží vyvodit úvěr pouze ze vztahu mezi chozrasčotně samostatnými dodavatelskými a odběratelskými podniky na základě různosti doby oběhu. Úvěr má podle něho řešit rozpor mezi nutností přechodu společenského produktu z jednoho článku společenské dělby práce do druhého článku a mezi obtížemi, jež vznikají následkem rozdílů v rychlosti oběhu oběžných prostředků v jednotlivých chozrasčotních člancích. Štejnslejger zcela odmítá spojování úvěru s jakýmkoliv zdroji. Zdá se, že k podobnému stanovisku se kloní i Petřivalský v článku, který jsme již uvedli.

Štejnslejgerův výklad právem odmítá Batyrev ve stati *Někotorýje teoretičeskije i praktičeskije problemy kredita v SSSR* (Voprosy ekonomiky, č. 10, r. 1959). Říká zde, že úvěr se tím redukuje vlastně na obchodní úvěr a že se pomíjí jeho hlavní forma, tj. bankovní úvěr. Souhlasíme s tímto závěrem. Štejnslejgerův odmítavý názor na význam zdrojů pro úvěr je neudržitelný. Vždyť např. hned jen to, že peněžní prostředky akumulované kapitalistickými bankami jsou peněžními kapitály, přímo nutí banky hledat pro tyto peněžní prostředky umístění a použití.

Soudím však, že při hlubším rozboru není mezi Štejnslejgerovou koncepcí a koncepcí úvěru vycházející z uvolnění materiálových zdrojů tak zásadní rozdíl, jak by se na první pohled zdálo. Štejnslejger totiž odmítá tuto koncepci proto, že prý vede ve svých důsledcích k omezení úvěru. Naproti tomu zdůrazňuje, že úvěr má poskytovat peněžní prostředky oběhu podle potřeb reprodukce. Jeho závěr zní asi takto: Zdroje úvěru nelze omezit dočasně volnými prostředky. Jen na základě potřeb reprodukce a rozsahu akumulace v celé ekonomice, jakož i rozdělení této akumulace, se zřetelem na dočasně volné zdroje a emisi odpovídající potřebám obrátu lze rozřešit otázku zdrojů úvěrových deposit.

A k jakému závěru docházíme my? Že úvěr má rozhodující postavení v organizaci peněžního oběhu i v socialistické společnosti, je jasné. Je také zřejmé, že reprodukční proces má i svoji hodnotovou stránku, že je zprostředkován penězi a že existuje i nutná souvislost mezi objemem reprodukčního procesu a objemem peněžního oběhu. Je tedy patrná souvislost mezi rozsahem úvěru a těmi hranicemi, v nichž probíhá reprodukční proces. Jde jen o to, zda koncepcie úvěru vycházející z volných materiálových zdrojů může vést k omezení úvěru a tím nakonec i k brzdění reprodukčního procesu. Podle mého názoru tomu tak není. Jde totiž především o to, jak budeme chápat tyto volné materiálové zdroje. K jistým restriktivním důsledkům by mohlo vést, kdybychom za vlastní a skutečné zdroje úvěru považovali jen ty materiálové zdroje, jež se uvolnily z daného výrobního procesu. To by však bylo příliš úzké chápání zdrojů úvěru. Řekli jsme, že úvěr musíme nutně vyvozovat ze základního ekonomického zákona socialismu tak, aby přispíval k maximálnímu růstu výroby. Domnívám se proto, že zdrojem úvěru nejsou jen volné zdroje daného výrobního procesu, nýbrž všechny volné zdroje, tj. i dosud vůbec nevyužitě materiálové zdroje z celého národního hospodářství, jež mohou být úvěrem mobilizovány, aby tak bylo dosaženo co největšího růstu společenského produktu. Úkol úvěru spočívá tedy v tom, aby poskytoval reprodukčnímu procesu peněžní prostředky v takovém rozsahu, jenž by zajišťoval plné využití všech volných výrobních zdrojů v celém národním hospodářství. Toto kritérium je podle mého názoru důležité zejména při posuzování hranic poskytovaných investičních úvěrů. Myslím, že tyto hranice nejsou dány jen dlouhodobými úsporami podniků určenými na decentralizované investice, jimiž by na druhé straně odpovídaly volné kapacity stavebních organizací, nebo analogicky také dlouhodobé úspory obyvatelstva. Touto hranicí jsou i jiné, dosud nevyužitě možnosti k získání dodatečných pracovních sil, stavebních hmot atd. a tyto možnosti nejsou rozhodně dány jen rezervami ve výrobní kapacitě stavebních podniků. Samozřejmě je tu nutno brát v úvahu i proporcii mezi skupinami I a II a mezi akumulací a spotřebou. Konec konců je třeba vycházet z úvah základajících se na vrcholných národohospodářských bilancích.

Z těchto úvah však můžeme vyvodit i důležitost jednotlivých funkcí socialistického úvěru. Zpravidla se poukazuje na prvním místě na funkci znovurozdělování peněžních prostředků a na funkci kontrolní. Myslím, že tento výčet, případně toto pořadí není správné a výstižné. Jestliže má úvěr zajišťovat hodnotovou, tj. peněžní stránku reprodukčního procesu (při čemž úvěr zde přímo tvoří peníze), pak to může jen znamenat, že hlavní funkcí socialistického úvěru je funkce monetární, funkce tvorby peněz. Ta v sobě zahrnuje, případně z ní vyplývá i funkce znovurozdělování peněžních prostředků. Kontrolní funkce je tu pak jen jednou z forem uplatňování režimu hospodárnosti pomocí kontroly koruny. A právě proto, že se úvěrem ve skutečnosti rozdělují materiálové zdroje, má tato funkce veliký význam.

Nakonec ještě několik slov k případné námitce proti naší koncepci socialistického úvěru: může se zdát, že vychází z kapitálově tvůrčí teorie Hahnovy a Schumpeterovy, jež byla dále rozvinuta teorií tzv. národohospodářského fondu Nolla von der Nahmer. Domnívám se, že

tato námitka by byla lichá. Zmíněné buržoazní teorie vycházely totiž z téze, že úvěrem je možno překonat rozpory kapitalistické reprodukce a zabezpečit tak její plynulý a bezkrizový charakter. Ignorovaly fakt, že za kapitalismu je úvěr nakonec činitelem, který krize zostruje a ignorovaly i závislost úvěru na průběhu kapitalistické reprodukce. Naproti tomu za socialismu slouží úvěr hospodářství rozvíjejícímu se plánovitě; úvěr je zde právě jedním z činitelů, kteří zabezpečují optimální proporce při rychlém a plynulém vzestupu hospodářství.

Závěrem shrnuji:

1. Nutnost socialistického úvěru je třeba vyvozovat přímo ze základního ekonomického zákona socialismu.
2. Skutečným předmětem socialistického úvěru jsou všechny volné materiálové zdroje použitelné pro rozšíření výroby. Jejich rozsahem je dán i rozsah možných úvěrů. Podstata úvěru spočívá v tom, že umožňuje mobilizaci těchto volných zdrojů, které však nelze omezovat jen na zdroje uvolněné z daného výrobního procesu.
3. Hlavní funkcí socialistického úvěru je jeho funkce monetární.

FRANTIŠEK LOULA

Ke vztahu vlastních nákladů a hodnoty

Základním problémem socialistické výroby je zvýšení efektivity výroby, což znamená dosažení co největší výroby s minimální spotřebou zhmotnělé práce (výrobních prostředků) a živé práce. Úspora času je podle Marxe prvním ekonomickým zákonem kolektivní výroby. Dosažení cíle socialistické výroby vyžaduje, aby bylo co nejvíce sníženo množství společensky nutné práce v jednotce produkce. Toho lze dosáhnout jednak zvýšením produktivity živé práce, jednak hospodárností s výrobními prostředky. Obě cesty vedou ke snížení celkového množství práce v jednotce produkce, tj. k růstu společenské produktivity práce.

Zvýšení společenské produktivity práce, ať tou či onou cestou, znamená snížení množství práce (živé i zhmotnělé) vynaložené na jednotku produkce, tedy snížení společenských výrobních nákladů, čili hodnoty. Jak růst produktivity živé práce, tak i hospodárnost s výrobními prostředky snižují bezprostředně hodnotu výrobku.

Hodnota výrobku se skládá především z hodnoty výrobních prostředků spotřebovaných při výrobě, tj. z hodnoty opotřebení základních výrobních prostředků a z hodnoty spotřebovaných oběžných výrobních prostředků. Tato část hodnoty je stará hodnota, přenesená do hodnoty výrobku konkrétní prací výrobců. Druhou částí hodnoty výrobku je nová hodnota vytvořená ve výrobním procesu živou prací výrobců, prací na výrobek vynaloženou. Socialistická společnost nemůže — z důvodů obecně známých — předat celý produkt do osobní spotřeby výrobců, nýbrž i za socialismu se živá práce ve výrobním procesu rozpadá na práci nutnou, vytvářející produkt sloužící k bezprostřednímu uspokojování osobních potřeb výrobců a na nadpráci, jejímž výsledkem je nadprodukt. Nadprodukt umožňuje jednak rozšířenou reprodukci, jednak slouží k uspokojování celospolečenských potřeb (správa státu, bezpečnost vnitřní i vnější atd.), jakož i k uspokojování osobních potřeb obyvatelstva prostřednictvím různých společenských institucí (školství, zdravotnictví, kultura apod.). Hodnota spotřebovaných výrobních prostředků a hodnota vytvořená prací nutnou tvoří vlastní náklady výroby.

Pro naši potřebu můžeme abstrahovat od toho, že v praxi se obsah vlastních nákladů liší od hodnoty. Tak do vlastních nákladů se zahrnují některé náklady, které netvoří součást hodnoty: různé peněžní výdaje, které nevyjadřují ani náklady materiálové ani produktivní vynaložení živé práce, jako jsou různé finanční sankce, uplatněné vůči podniku za porušení smluvní, finanční a jiné disciplíny (penále, pokuty, zdržné, stejné, trestní úroky). Do vlastních nákladů se v praxi započítávají také některé prvky, které jsou součástí hodnoty vytvořené nadprací. Sem patří především pojistné nemocenského pojištění, dále mzdy vyplácené zaměstnancům za výkon veřejných funkcí, náklady na školení zaměstnanců, náklady na udržování zdravotnických zařízení, dětských jeslí apod. Na druhé straně se v praxi do vlastních nákladů nezahrnují některé náklady, které tam svou povahou patří (manka zjištěná při inventuře apod.). Soudím však, že otázka zahrnutí těch či oněch položek do vlastních nákladů je otázkou konkrétních hospodářskopolitických opatření. Můžeme proto říci, že teoreticky jsou vlastní náklady částí hodnoty, tj. společenských výrobních nákladů, od nichž se liší kvantitativně.